

Петро Болтанюк
магістр історії,
науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

Валерій Мегей
археолог

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПЛОЩІ ВІРМЕНСЬКИЙ РИНОК, 8/А М. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ

У публікації розглядаються результати археологічного обстеження проведеного в межах ділянки за адресою площа Вірменський ринок, 8-а у Старому місті Кам'янця-Подільського. На ділянці розміщується фундамент колишньої Вірменської ратуші. У статті подається огляд історії забудови ділянки та короткий аналіз археологічного обстеження.

Ключові слова: Ратуша, стратиграфія, фундаменти, кераміка, кахлі, Трипілля.

На початку жовтня 2013 року Кам'янець-Подільською археологічною експедицією при ДП ОАСУ «Подільська археологія» Інституту археології НАН України (директор Б. С. Строцький) проводились археологічні обстеження за адресою площа Вірменський ринок, 8/А. Розкопки проводились під керівництвом начальника експедиції В. П. Мегея. У дослідженнях прийняли участь науковий співробітник історичного музею-заповідника Петро Болтанюк, робітники Анатолій Богонос, Ігор Онофрійчук та Володимир Богонос (Строцький, Мегей, Болтанюк 2014, с. 3). З метою вивчення стратиграфічного зрізу ділянки в північно-східній частині фундаменту було закладено траншею розміром 2,0×5,0 м, загальною площею 10,0 м² (рис. 4, 1). Поряд з тим науковими співробітниками Національного історико-археологічного заповідника «Кам'янець» було виконано архітектурні обміри фундаментів будівлі на основі яких складено план фундаментів будівлі (рис. 3). Згідно даних цих обмірів ми бачимо, що фундамент будівлі має трапецеподібну форму в плані, триосьовий, чотирикамерний. Підвал мав три входи: два з яких розміщуються на північному фасаді будинку, а третій – у південно-східній частині споруди. До північного фасади примикає фундамент прибудови, який складав архітектурно єдиний цілісний об'єкт. Довжина будівлі складає 19,0 м, ширина північного фасаду становить 16,0 м, а південного – 15,5 м.

ІСТОРІЯ БУДІВЛІ

Досліджувана ділянка розміщується у південній частині Старого міста Кам'янця-Подільського у межах південно-східного кварталу Вірменського ринку. Садина займає територію на якій розміщується фундамент будівлі Вірменської ратуші у XV – на початку ХХ ст. (Фенцур, Ківільша, Осетрова, 2007, с. 2).

Як видно з документу 1479 року, у середині XV ст. й до початку 1470-х років ділянкою та будинком володіли львівські вірмени Івашко та Ганушка Вашичина. У 1473 році будинок був переданий кам'янецькій вірменській громаді. Це стало предметом суперечки між місцевими вірменами та власниками будинку. Згідно цього документу королівська влада вирішила передати будівлю вірменській громаді Кам'янця. Місцеві вірмени, які за цей час зробили ремонт будинку, встановили у ньому ратушу (Kiryk, 2000, s. 72).

Дослідник історії Подільського краю М. Доронович подає відомості про те, що у XVI ст. кам'янецькі вірмени збиралися за давно існуючим звичаєм щорічно у призначеному домі для виборів в'їта та лавників (Доронович, 1878, с. 181). Історик залишив нам опис будинку Вірменської ратуші: «Дім цей був двоповерховий; в ньому була Ратуша, в якій розглядалися важливі громадські вірменські справи».

Фронтон цього будинку був оздоблений відкритою галереєю з зручними лавками й являв собою вид біржі. Тут вірменські патріції «встановлювали (затверджували) ціни на товари, що їх привозили зі сходу...» (Доронович, 1878, с. 208).

Як зауважує Ярослав Дашкевич, що у XVI ст. ратуша була ще дерев'яною й згоріла під час міської пожежі у 1604 р. У ній засідали вїт з старшинами й проводились засідання вірменського суду (Дашкевич, 2012, с. 702). Ми припускаємо, що означення «дерев'яна» в даному випадку означає глинобитну будівлю. Тобто будинок мав дерев'яний каркас та закладені глиною стіни.

У 1574 р. король Генріх Валуа підтвердив усі привілеї вірменської кам'янецької громади й повелів, щоб кам'янецькі старости, бурмистри та радні польського магістрату не залучали вірмен до своєї юрисдикції. Але щоб вони судились тільки своїми вїтами з правом апеляції до королівського суду. А 1576 р. Стефан Баторій підтвердив попередній привілей, та постановив щоб вірмени збиралися в означений день в призначений для цього будинок та вибирали на рік вїта та чотирьох лавників (Сіцинський, 1895, с. 213).

1604 р. згоріла Вірменська ратуша. Король Жигмунт III, по проханню вірмен дозволив побудувати нову кам'яну споруду, звільнивши її від військового постою та визначаючи цю ратушу судовим місцем тільки для вірмен (Prusiewicz, 1915, s. 70-71).

Дослідник Поділля Ю. Ролле у своїй праці «До історії Кам'янця-Подільського» згадує, що «ратуша їх (вірмен) – це кам'яниця, розташована біля губернаторського палацу» (Фенцур, Ківільша, Осетрова, 2007, с. 3).

Так само описуючи південний квартал Вірменського ринку О. Прусевич вказує, що обабіч губернаторського будинку знаходиться дім, з'єднаний з ним кам'яним склепінням, під яким проходить провулок Губернаторський. На той час в будинку розміщувалось бюро у справах міських, губернська канцелярія та канцелярія військового набору. Автор зауважує, що «давніш це був магістрат вірменський» (Prusiewicz, 1915, s. 73).

Про будинок подає інформацію краєзнавець та археолог С. Шкурко: «На деякій відстані від будинку губернатора стояв триповерховий будинок вірменської ратуші, який був побудований на початку XVII ст. Це був високий монументальний будинок з високим прямокутним фронтоном. По ширині будинок мав п'ять вікон в ряд. До революції в будинку Вірменської ратуші знаходилась канцелярія губернатора, яка з'єднувалась з будинком губернатора критим переходом. Під цим переходом пролягав Губернаторський провулок (в радянські часи – провулок Гоголя). Будинок Вірменської ратуші зруйнований під час громадянської війни» (Шкурко, 1967, с. 20).

О. Пламєницька локалізує будинок ратуші на південній стороні Вірменського ринку. Дослідник зауважує, що після захоплення міста турецькими військами ратуша вціліла, але була частково поруйнована. Будівлю пристосували під церкву. А з другої половини XVIII ст. використовують знову як Ратушу (Пламєницька, 2005, с. 249-250).

Найдавнішим зображенням міста, яке подає нам вид ратуші є мідьорит Кипріяна Томашевича 1673 – 1679 рр. (рис. 1, 1). На гравюрі в південно-східній частині ринку показано двоповерховий будинок позначений літерою «G» як «ратуша та ринок вірменський» (Сіцинський, 1994, с. 9-10). Згідно зображення можна припустити, що будинок був двоповерховий, він мав пласку покрівлю, яка по периметру оточувалась атиками. На основному фасаді існувала прибудова, що мала дах сферичної форми.

На плані 1753 р. ми бачимо, що будинок позначений символом у виді хреста, яким позначались церковні споруди (рис. 1, 2). Будівля має трапецеподібну форму й у її північній частині, на головному фасаді, виділяється прибудова у формі півкола. Не виключено, що в останній чверті XVII – першій половині XVIII ст. будинок ратуші використовувався і як церква так і будинок судочинства, адже на той час головний храм вірмен – Миколаївський собор, був поруйнований.

На плані ж міста 1761 року об'єкт уже позначено під літерою «г.» як «Вірменський будинок Ратуші» (рис. 1, 3).

План міста 1773 р. показує будинок Ратуші як прямокутну споруду орієнтовану за віссю північ-південь, з трьома прямокутними виступами на північному фасаді. Будинок позначено літерою «С» як «Ратуша Вірменська» (Петров, 2002, с. 375).

На плані 1797 р., на розі Вірменського ринку та Комендантського провулку, зображено прямокутний в плані будинок з чотирисхилим дахом. Будинок орієнтований за сторонами світу північ-південь, з трьома прямокутними виступами на північному фасаді (План...1797 р.).

На плані 1810 р. будинок показано як квадратний у плані з трьома прямокутними виступами на північному фасаді. Будинок позначено літерою «Н» як «Ордонанс Гауз». Це вказує на

те, що у будинку на цей час розміщувалась військова адміністрація гарнізонного управління (План ... 1810 р.).

Опис будинку під № 10 подається в документі під загальною назвою «Опис планам і фасадам казенним будівлям, що знаходяться в м. Кам'янці-Подільському» й датується 1839 р. Опис вказує, що «будинок триповерховий кам'яний, критий гонтом, що знаходиться на цій же площі під № 623, в якому розміщується в нижньому поверсі в'язниця, другий зайнятий міською поліцією, а третій Кримінальною палатою. Під будинком знаходяться кам'яні підвали і він є у доброму стані» (Фенцур, Ківільша, Осетрова, 2007, с. 5).

На плані міста 1840 р. споруда позначена під № 623, вона має трапецеподібний вид у плані. На головному фасаді будинку виділяється Т-подібна прибудова (рис. 2, 1).

План міста 1842 р. показує будинок як прямокутну споруду, витягнуту вздовж провулку Комендантського, на розі провулку та Соборної (Вірменської) площі. Будинок позначено цифрою «24», що в експлікації пояснено як «казенный дом, занимаемый Уголовною Палатою и Гражданскою полициею» (Фенцур, Ківільша, Осетрова, 2007, с. 5).

На плані міста 1861 р. будівля зображена під № 23 як «Будинок сьогодні займає Будівельна і Дорожня комісія власність Міста» (рис. 2, 3).

План міста 1872 р. подає будинок як прямокутну споруду з позначенням цифрою «26», що пояснюється в експлікації як «казенный дом, занимаемый Губернским по крестьянским делам присутствием и Приказом общественного призрения» (Фенцур, Ківільша, Осетрова, 2007, с. 27).

План міста 1913 р. подає будинок під № 26 як «Губернська у Військовій повинності присутність» (рис. 2, 2).

Автори історичної довідки будинку вважають, що з кінця XIX й до 1917 р. у будинку розміщувалась канцелярія губернатора, яка з'єднувалась з будинком губернатора критим переходом (Фенцур, Ківільша, Осетрова, 2007, с. 8).

Про вигляд будинку ратуші у другій половині XIX – початку XX ст. дають уявлення фото та поштові листівки, що зберігаються у фондах Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець». На фото будинок зображується з боку північного фасаду як триповерхова будівля з двосхилим дахом та трикутним фронтоном, на другому та третьому поверсі розміщується по п'ять віконних отвори, на першому поверсі показано дверний отвір та по два віконних з кожного боку від дверей (Фенцур, Ківільша, Осетрова, 2007, с. 28-30).

У 1919 р. під час перебування уряду УНР у місті, в будинку розміщувався кабінет голови ради народних міністрів Міністерства галицьких справ та Міністерство внутрішніх справ (Бабюк, 2019).

Під час визвольних змагань у 1920-х роках будинок зазнав руйнувань й, всього скоріш, у кінці 1920-х рр. на початку 1930-х рр. був розібраний. Так, на плані міста середини 1930-х рр. будинок колишньої вірменської ратуші відсутній так само як і палац губернатора, а на плані позначено ширину та довжину ділянки (рис. 2, 4).

РОЗКОПКИ

У північно-східному куті фундаменту будинку Вірменської Ратуші було закладено траншею розміром 2,0×5,0 м, загальною площею 10 м². Це дало змогу прослідкувати стратиграфічний зріз у межах зовнішньої території прилеглої до фундаменту будинку Ратуші. В результаті проведених археологічних розкопок рівень ґрунту у траншеї було прокопано на глибину 1,6-1,8 м від денної поверхні до материкової породи (суглинку) (рис. 4; 1, 2).

Обстеження профілю траншеї показало, що верхній шар становило кам'яне мощення товщиною 0,1-0,15 м. Під ним простежувався шар мучки товщиною 0,15 м. Далі залягав шар будівельного сміття товщиною 0,4-0,6 м. Нижче прослідковувався шар темного кольору Трипільської культури товщиною 0,7 м. Під ним розпочиналася материкова порода (суглинок) (рис. 4, 2).

У квадраті №2 та частково №3 на глибині 0,5 м від денної поверхні виявлено кам'яний стовп Г-подібної форми, що у західній частині примикав до стіни сходиноквої клітки, яка веде до підземелля будинку Ратуші. На прямій лінії товщина виступу становила 1,1 м, далі він розширювався до розміру 1,2 × 1,7 м. Ймовірно, що даний кам'яний стовп слугував опорою для колони головного фасаду будинку, де існувала крита галерея. Стовп має заокруглені кути. Висота стовпа 0,9 м. Стовп мурований на вапняному розчині низької якості кам'яної кладки (рис. 3 та рис. 4; 1, 2).

Товщина стіни фундаменту у межах траншеї становила 1,3 м. Стіна мурована якісно на вапняному розчині. Кут фундаменту будинку Ратуші викладено з білого каменю-пісковика. Між стіною та культурними нашаруваннями утворюється вертикальний зріз, а самі нашарування дотичні до стіни під прямим кутом. Це дає змогу припустити, що під фундамент викопувався котлован з прямими стінками, а самі стіни укладалися в притул до стінки котловану. Для декору кутів будівлі використовувався камінь-піщаник (Строцен, Мегей, Болтанюк, 2014, с. 9, рис. 17).

У межах шару будівельного грузу, на глибині 0,8-0,9 м від денної поверхні, було виявлено кілька фрагментів посуду, які хронологічно можна віднести до XIV – XV ст. Кераміка коричневого та світло-коричневого кольору, виготовлена на гончарному крузі.

Один з типів горщиків має вінчик різко відігнутий на зовні, косо зрізаний, має вигин, з внутрішнього боку виділяється борозна під накривку. Шийка коротка з вигином, у верхній частині потовщується. З внутрішнього боку шийка утворює ребро на межі з плечиком. Тулуб овоїдної форми (рис. 6; 3). Така форма горщика є характерною для другої пол. XIII–XIV ст. (Омельченко, Тесленко, Чміль, 1994, с. 13). Згідно з класифікацією Л. І. Виногородської такий тип горщиків відноситься до XV ст. (Виногородська, 1998, с. 51, таб. 3).

До другого типу відносяться два уламки горщиків вінчик яких овальної видовженої форми, прямий, має коротку пряму шийку з незначним вигином та потовщенням у верхній частині (рис. 6; 1, 10). Горщики такого типу хронологічно відносяться до XIV–XV ст. (Омельченко, Тесленко, Чміль, 1994, с. 14).

До третього типу належить уламок горщика вінчик якого горизонтально зрізаний, по середині має борозну, шийка коротка, округла, потовщена у верхній частині, плавно переходить в овоїдної форми тулуб. Плечко горщика оздоблено заглибленим орнаментом у вигляді горизонтальної хвилястої лінії (рис. 6, 2). Подібний тип горщиків є поширеним у XIV–XV ст. (Терський, 2006, с. 136).

Четвертий тип представляє уламок горщика вінчик якого має овальноподібну форму, дещо відігнутий на зовні, має довгу шийку з вигином, між шийкою та вінчиком, з внутрішнього боку, є вигин для накривки. По плечу горщик оздоблений кількома рядами горизонтальних заглиблених ліній (рис. 6, 8). Такий тип горщиків хронологічно відноситься до періоду XV – першої пол. XVI ст. (Старенький, Болтанюк, евінзон, 2018, с. 233).

П'ятий тип представлено уламком горщика вінчик якого складно профільований. Вінчик прямий, відхилений дещо на зовні, верхня його частина горизонтально зрізана, має по середині борозну. З зовні вінчик декорований конічної форми виступом. Шийка коротка, з вигином, плавно переходить в овоїдної форми тулуб. Плечко горщика оздоблено заглибленою хвилястою лінією та заглибленим прямим канелюром (рис. 6, 9). Така форма горщиків є характерною для XV – XVI ст. (Терський, 2006, с. 85).

Також було виявлено кілька стінок горщиків, які мають зовнішнє декорування. Так, одна із стінок горщика тонкостінна, світло-коричневого кольору, у тісті простежуються вкраплення піску піриту. Поверхня фрагменту оздоблена двома лініями штампового накольчатого орнаменту (рис. 6, 4). Інша стінка горщика товстостінна, темно-коричневого кольору, зовнішня поверхня орнаментована рядом ріжкових заглиблень та під ним лінією штампових наколів (рис. 6, 5). Третя стінка горщика тонкостінна, світло-коричневого кольору, оздоблена складною композицією заглибленого орнаменту, що поєднує в собі хвилясту лінію, ряд горизонтальних ліній та наколи (рис. 6, 6).

Під час розкопок виявлено уламок миски. Миска конусоподібної форми, димлена, має вінчик овальної форми, дзеркало миски оздоблено лискуванням (рис. 6, 12). Посуд такого типу був поширений в часі XVII – XVIII ст. (Чміль, 2018, с. 338).

Серед виявленого археологічного матеріалу виділяється невелика кількість кахлів. Одна з них представляє собою уламок кахлі теракотового кольору, на зовнішній поверхні якої міститься випукле рельєфне зображення чоловіка з бородою у профіль, рельєф не великий (рис. 5, 4). Такий тип кахлів є характерним для періоду XVI – першої половини XVII ст. (Болтанюк, 2012, с. 215).

Інший вид являє собою частину плиткової виповнюючої кахлі, теракотового кольору, яка оздоблена рослинним орнаментом низького рельєфу, що утворює чотирьохчлену рослину композицію з означеним по середині центром. По периметру кахля має триступінчасту рамку (рис. 5; 3). Подібні кахлі є характерними для другої половини XVI–XVII ст. (Виногородська, 1988, с. 53).

Третя кахля пояскова фризова, теракотового кольору, зовнішня поверхня оздоблена рослинним орнаментом низького рельєфу й по верху покрита зеленою поливою (рис. 5, 1). Часовий діапазон такого виду кахлів охоплює кінець XVI-XVII ст. (Колупаєва, 2006, с. 113).

Четверта кахля пояскова фризова, темно-сірого кольору, зовнішня поверхня оздоблена орнаментом низького рельєфу, який зображує ряд глечиків з рослинним насадженням у виді вазону (рис. 5; 2). Така форма та оздоблення кахлі характерна для періоду XVI ст. (Колупаєва, 2016, с. 106).

П'ятий тип представляє частина кахлі плиткова, виповнююча, теракотового кольору, заводського виготовлення (рис. 5, 7). Зовнішня поверхня кахлі оздоблена штамповим рослинним чотирьохчастним орнаментом високого рельєфу вписаного у подвійну рамку. Така кахля є характерним типом заводського виготовлення високорельєфних виробів др. пол. XIX – поч. XX ст. (Колупаєва, 2016, с. 192).

У межах розкопу виявлено два уламки глиняних люльок. Один з них це частина люльки сіро-жовтого кольору, туліяка циліндрична з вигином на зовні, валик туліяки виступаючий має дископодібну форму. Залишки чашечки мають циліндричну форму (рис. 5, 5). Дослідник А. Чекановський датує люльки такого типу XVIII ст. (Чекановський, 2018, с. 272). Такого типу люльки трапляються й у XIX ст. (Uradowane skarby..., 2016, с. 69). Інший уламок представляє собою чашечку люльки темного кольору циліндричної, видовженої форми, по вінчику оздоблена горизонтальною заглибленою лінією, денце чашечки має косий зріз (рис. 5, 6). Хронологічно такий тип люльок відноситься до XVIII ст. (Uradowane skarby..., 2016, с. 69).

Окрім керамічних виробів в межах досліджуваного об'єкту було виявлено ряд залізних виробів, що представляли собою знаряддя праці та побуту. Один з цих предметів це залізний ключ, який має кільце овальної форми, прямий квадратний у розрізі стержень та потовщену циліндричної форми робочу частину з внутрішнім, квадратної форми перерізом, заглибленням (рис. 8, 1). Інший предмет представляє собою зубило (долото) призматичної форми, пласке. Робоча частина широка, лезоподібна, трапецеподібної форми, лезо пряме. Корпус поступово звужується до хвостовика округлої форми (рис. 8, 4). Третій предмет всього скоріш являє собою кернер конусоподібної форми (рис. 8, 3). Четвертим предметом виявилася підкова. Вона має U-подібну форму з плавно вигнутими гілками. Переріз гілок прямокутний, по бокам простежується по чотири симетрично розташовані отвори під цвяхи прямокутної форми, у верхній частині є два квадратних шипи. П'ятки прямі, мають два шипи прямокутної форми (рис. 8, 2). З огляду на той факт, що дані предмети виявлено як підйомний матеріал, ми припускаємо, що хронологічно вони відносяться до часу XVIII-XIX ст.

Один з фрагментів керамічного посуду репрезентує собою добу Раннього залізного віку (Гуцал, 1979, рис. 3, 35). Він має конічний вінчик, прямий, шийка коротка, з незначним вигином, тулуб банкоподібної форми (рис. 6, 11).

Окрему групу виявленого під час дослідження матеріалу складають керамічні вироби трипільської культури, більшість з якої становлять уламки керамічного посуду. Речі хронологічно відносяться до початку пізнього етапу трипільської культури С I (Рижов, 2002). Найбільше виявлено уламків горщиків. Один з них уламок горщика, світло-сірого кольору, біконічної форми, вінчик округлий, прямий, шийка коротка з вигином (рис. 7, 1). Вінчик та шийка оздоблені вертикальними насічками, а по плечу наліпом конічної форми. Інший уламок горщика має вінчик округлої форми, відігнутий на зовні, шийка довга з вигином, тулуб сферичної форми. Зовнішня поверхня вінчика та плічка розписані чорною фарбою орнаментом у виді прямих горизонтальних ліній (рис. 7, 4). Третій тип представляє собою уламок горщика вінчик якого округлий, ледь відігнутий на зовні, шийка довга, пряма, з вигином, тулуб сферичної форми, плічка ззовні оздоблено розписом чорною фарбою у виді косих каплеподібних ліній (рис. 7, 7).

Уламок кухля тонкостінний, має вінчик конічної форми, шийка довга з вигином, плавно переходить у тулуб, ребро тулуба розміщено низько (рис. 7, 2). Також було виявлено стінку кухля тонкостінну, яка мала по тулубу ребро, зовнішня поверхня стінки оздоблена розписом чорною фарбою у виді прямих горизонтальних ліній (рис. 7, 6).

Окрім цього виявлено уламок миски помаранчевого кольору, конічної форми, товстостінна, внутрішня поверхня миски оздоблена розписом чорною та червоною фарбами у виді злегка вигнутих паралельних ліній (рис. 7, 3).

Також в межах території досліджень виявлено керамічне прясло теракотового кольору, округле у плані, в розрізі сферичної неправильної форми, по середині прясло має отвір у виді усіченого конусу (рис. 7, 8).

Отже, проведені дослідження дає можливість зробити кілька висновків. Ми дізнаємось, що садиба з будинком існували у середині XV ст. й були приватними. У 1479 році будинок був облаштований як приміщення вірменської ратуші, де засідали вїт та старшини, що вирішували судові справи громади. У межах XV–XVI ст. споруда ратуші була глинобитною. На початку XVII ст. під час пожежі у місті будинок ратуші згорів. У 1604 р. на його місці був збудований новий кам'яний будинок, який своїми розмірами вписувався у межі провулку та площі Вірменського ринку. Будинок мав трапецеподібну форму, його розміри становили: довжина – 21,4 м., ширина з боку головного фасаду – 16,0 м., ширина з південного боку – 15,5 м. Кути будинку, дверні та віконні прорізи викладались білокам'яними блоками подібно до дзвіниці Вірменського собору та будинку вірменського священика. Будинок був двоповерховий, по переду мав прибудову, покрівля була пласкою, оточеною атиками.

На початку XVIII ст. будинок видно був відремонтований й у ньому до сер. XVIII ст. розміщувалась вірменська церква. Не виключено, що він продовжував використовуватись для судочинства. З сер. XVIII ст. й до 1787 р. будинок використовувався як вірменська ратуша. Всього скоріш в цей час був надбудований третій поверх, головний фасад будівлі набув зміни, покрівля стала двосхилою.

В період XIX – початку XX ст. будинок використовувався різними державними та міськими установами, переходячи від одного відомства до іншого.

Археологічний матеріал дає можливість стверджувати, що дана ділянка входила до складу території поселення трипільської культури етапу С I та доби Раннього залізного віку.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабюк, Дмитро. 2019. *Кам'янець – соборна столиця України: Історія міста Кам'янець-Подільського в період Перших визвольних змагань за незалежність 1917-1920 рр.* Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В.
- Болтанюк, П. А. 2012. Археологічна розвідка на ділянці по вулиці П'ятницькій, 10 в м. Кам'янці-Подільському. В: *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Історичні науки.* – Т. 22, с. 206-220.
- Виногородська, Л. І. 1988. До питання про хронологію середньовічної кераміки з Новгорода-Сіверського. В: *Археологія*, № 61, с. 47-57.
- Гуцал, А. Ф. 1979. Нові пам'ятки раннього залізного віку в Середньому Подністрів'ї (розвідки 1968-1969 рр.). В: *Археологія*, № 31, с. 65-75.
- Дашкевич, Я. Р. 2012. *Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть.* Збірник наукових праць. Львів: Видавництво Львівського музею історії релігії «Логос».
- Доронович, М. 1878. Армяне в Подолии и первая церковь их в городе Каменце, ныне градская церковь православная во имя святителя Николая. В: *Труды комитета для историко-статистического описания Подолии.* Каменец-Подольский: Тип-я Подольского губернского правления, Вып. 2, с. 161-296.
- Колупаєва, А. 2006. *Українські кахлі XIV-початку XX століть. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевість.* Львів: ПТФ «Афіша».
- Омельченко, Ю. А., Тесленко, І. Б., Чміль, Л. В. 1994. *Українська Наддніпрянська кераміка XIV–XVIII ст. (Методичні рекомендації).* Київ: КДУ ім. Т. Шевченка.
- Петров, М., Б. 2002. *Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. (Історіографія. Джерела).* Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА.
- Пламєницька, О. А., 2005. *Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі.* Кам'янець-Подільський: АБЕТКА.
- План Кам'янець-Подільського 1797 р. (Фотокопія). Фонди Кам'янець-Подільського Національного Історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», Іконографічний відділ, № ік 979, К. №171.

- План Каменец-Подольського 1810 г. Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кдок д/п. – № 885. – Арк.1.
- Рижов, С. М. 2002. Гончарство племен трипільської культури. В: Рижов, С. М, Бурдо, Н. Б, Відейко, М., Ю., Магомедов, Б. В. (автори). *Давня кераміка України*. Київ: ІА НАН України, с. 5-25, рис. 1-42.
- Сецинский, Е., И. 1895. *Город Каменец-Подольский. Историческое описание*. Киев: Типография С. В. Кульженко.
- Сіцинський, Ю. 1994. *Нариси з історичної топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць*. Кам'янець-Подільський: Видання Подільського братства.
- Старенький, І. О., Болтанюк, П. А, Левінзон, Є. Ю. 2018. Керамічний комплекс з гончарного горна середини XV – початку XVI ст. з Кам'янця-Подільського. В: *Археологія і Давня історія України*. Вип. 4 (29). Київ: ІА НАН України, с. 230-240.
- Строценъ, Б. С., Мегей, В. П., Болтанюк, П. А. 2014. *Звіт про пам'яткоохоронні дослідження на території національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» на площі Вірменський ринок, 8-а (колишня Вірменська Ратуша) м. Кам'янець-Подільський Хмельницької області у 2013 році*. – Кам'янець-Подільський: ДП «Подільська археологія» НДЦ ОАСУ ІА НАНУ.
- Терський, С. В. 2006. *Лучеськ X–XV ст.: Монографія*. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка».
- Чекановський, А. А. 2018. Знахідки люльок для куріння тютюну XVII–XVIII ст. з розкопок на Поділлі. В: *Археологія і Давня історія України*. Вип. 4 (29). Київ: ІА НАН України, с. 269-279.
- Фенцур, В. В., Ківільша, Г. Б., Осетрова, Г. О. 2007. *Міська садиба XV–XIX ст. по Вірменському ринку, 8-а (Колішня Вірменська ратуша). Історична довідка*. Фонди Кам'янець-Подільського Національного Історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», інв. № 2394, 31 с.
- Шкурко, С. К. 1967. *Пояснительная записка к схематической историко-архитектурной и археологической карте города Каменец-Подольского (Старый город)*. Каменец-Подольский: Каменец-Подольский Государственный исторический музей-заповедник, 62 с.
- Чміль, Л. В. 2018. Результати і перспективи дослідження технології виготовлення керамічного посуду Середньої Наддніпрянщини XVI – XVII ст. В: *Археологія і Давня історія України*. – Вип. 4 (29). Київ: ІА НАН України, с. 323-341.
- Kiryk, Feliks. 2000. Z dziejów późnośredniowiecznego Kamieńca Podolskiego. In: Feliksa Kiryk, F. (red.). *Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, T. I., s. 67-109.
- Prusiewicz, A. 1915. *Kamieniec Podolski. Szkis historyczny*. Kijow-Warszawa: Nakład księgarni Leona Idzikowskiego.
- Uradowane skarby podziemnego Lwowa. Katalog wystawy*. 2016. Lwów: Galicyjska Spółka Wydawnicza.

Petro Boltaniuk
Master of History,

Research Fellow,
Kamianets-Podilskyi State Historical Museum-Reserve
Valerii Mehei Archaeologist

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AT 8A VIRMENSKYI RYNOK SQUARE, KAMIANETS-PODILSKYI

The article presents the results of archaeological investigations conducted in 2013 at 8A Virmenskyi Rynok Square in the Old Town of Kamianets-Podilskyi, on the site of the former Armenian Town Hall. The study combines archaeological evidence with historical, cartographic, and architectural sources to reconstruct the development and functional evolution of one of the most important public buildings of the Armenian community in the city. Excavations revealed the remains of the stone foundations of the

seventeenth-century town hall, documented the site's stratigraphy, and identified several construction phases. Archaeological materials include medieval and early modern pottery, stove tiles, clay tobacco pipes, iron tools, and other finds dating primarily from the fourteenth to the nineteenth centuries. Particular attention is given to the ceramic assemblage, which provides important chronological indicators for the occupation of the site. In addition, the excavations uncovered a cultural layer of the Trypillia culture (Stage CI) and isolated finds of the Early Iron Age, demonstrating that the area had been inhabited long before the establishment of the medieval town. The archaeological data are compared with written records, historical maps, and iconographic sources, allowing the authors to trace the transformation of the building from a private estate into the Armenian Town Hall, later adapted for religious and administrative purposes. The research refines the chronology of the monument, reconstructs its architectural features, and contributes to a better understanding of the urban development of Kamianets-Podilskyi and the historical heritage of its Armenian community.

Keywords: Armenian Town Hall, stratigraphy, foundations, ceramics, stove tiles, Trypillia culture.

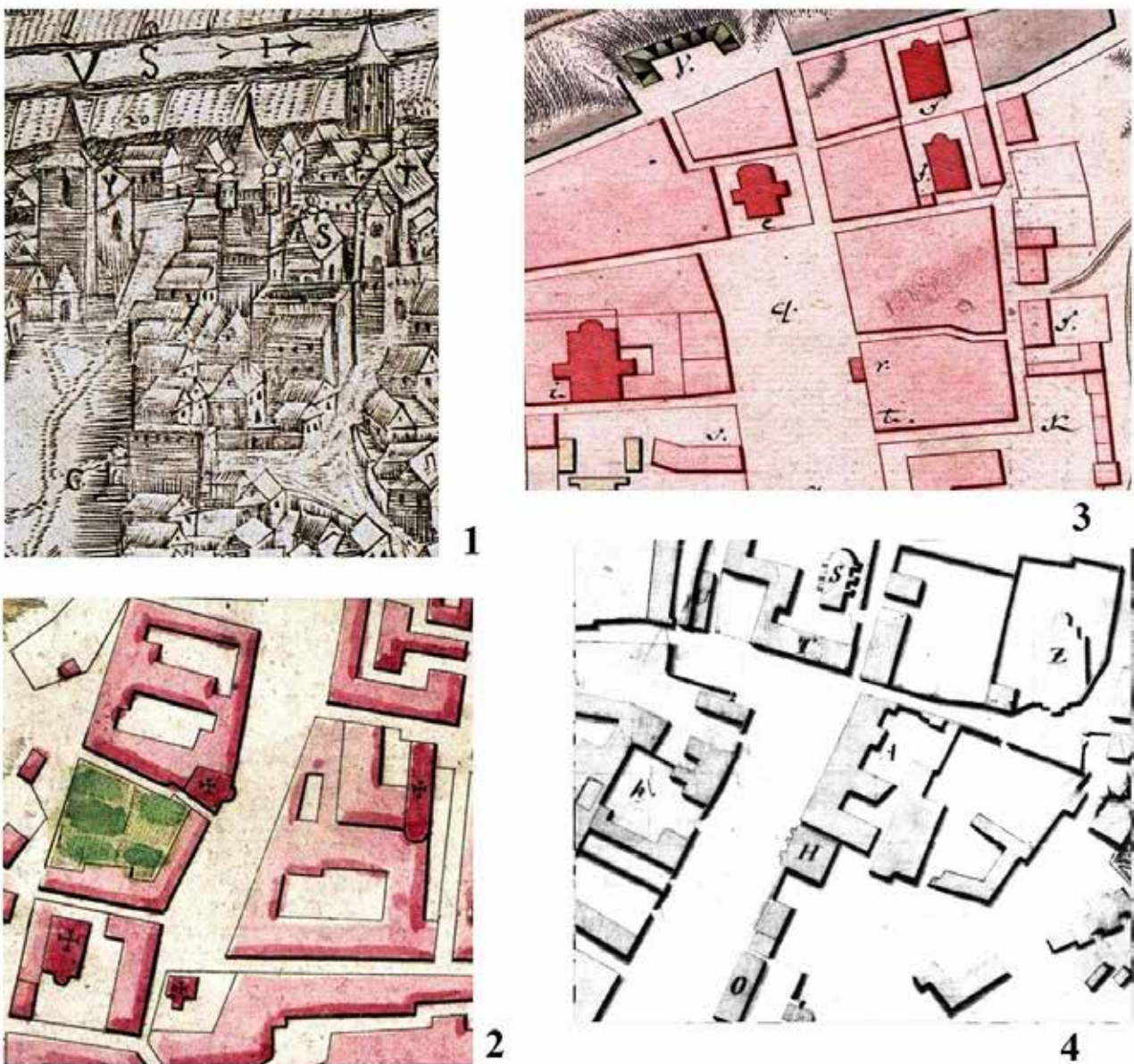

Рис. 1. Фрагменти планів міста Кам'янець-Подільський:
1 – мідьорит Кипріяна Томашевича 1673-79 pp.; 2 – 1753 р.; 3 – 1761 р.; 4 – 1810 р.

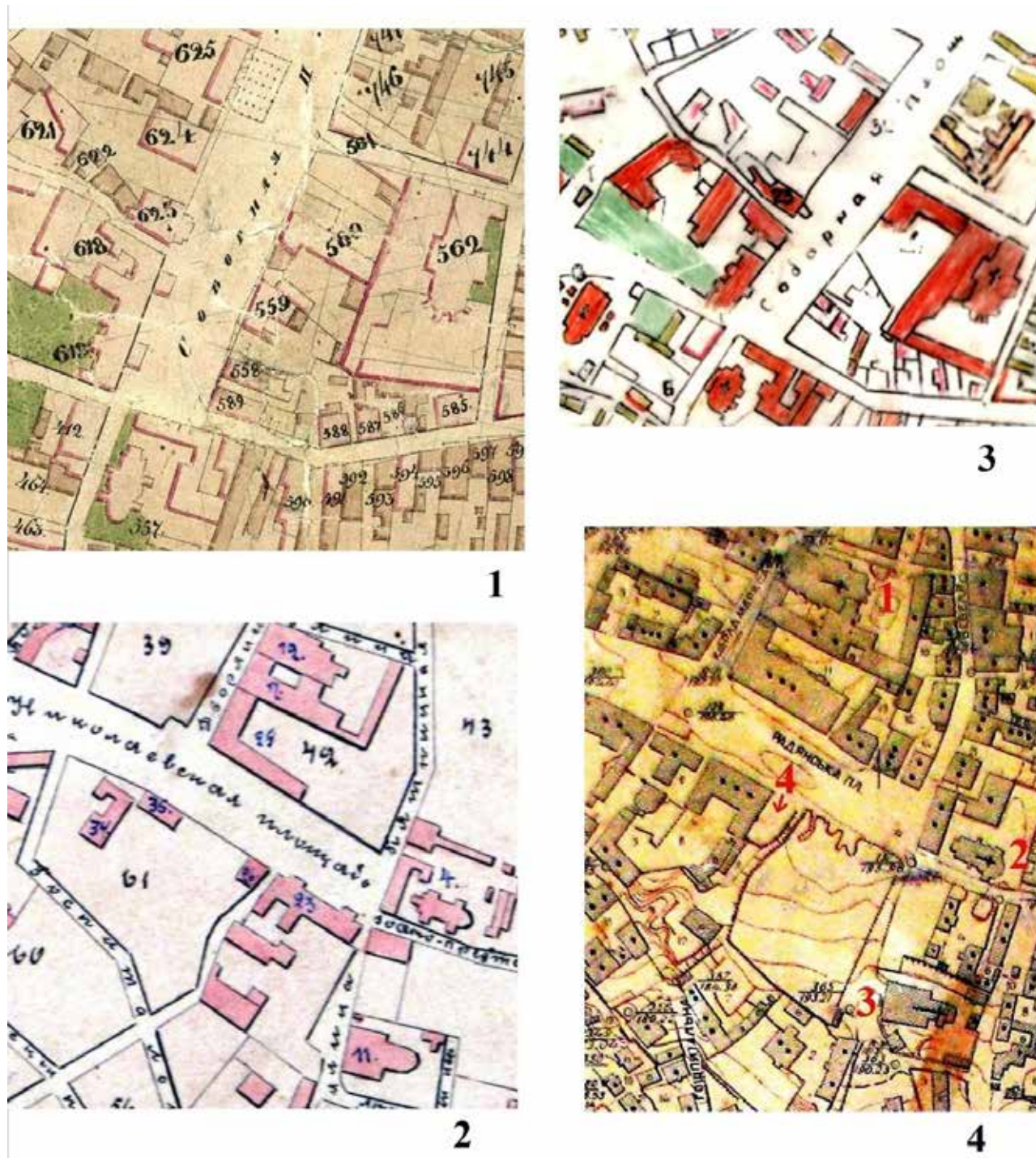

Рис. 2. Фрагменти планів міста Кам'янець-Подільський:
1 – 1840 р.; 2 – 1913 р.; 3 – 1861 р.; 4 – 1935 р.

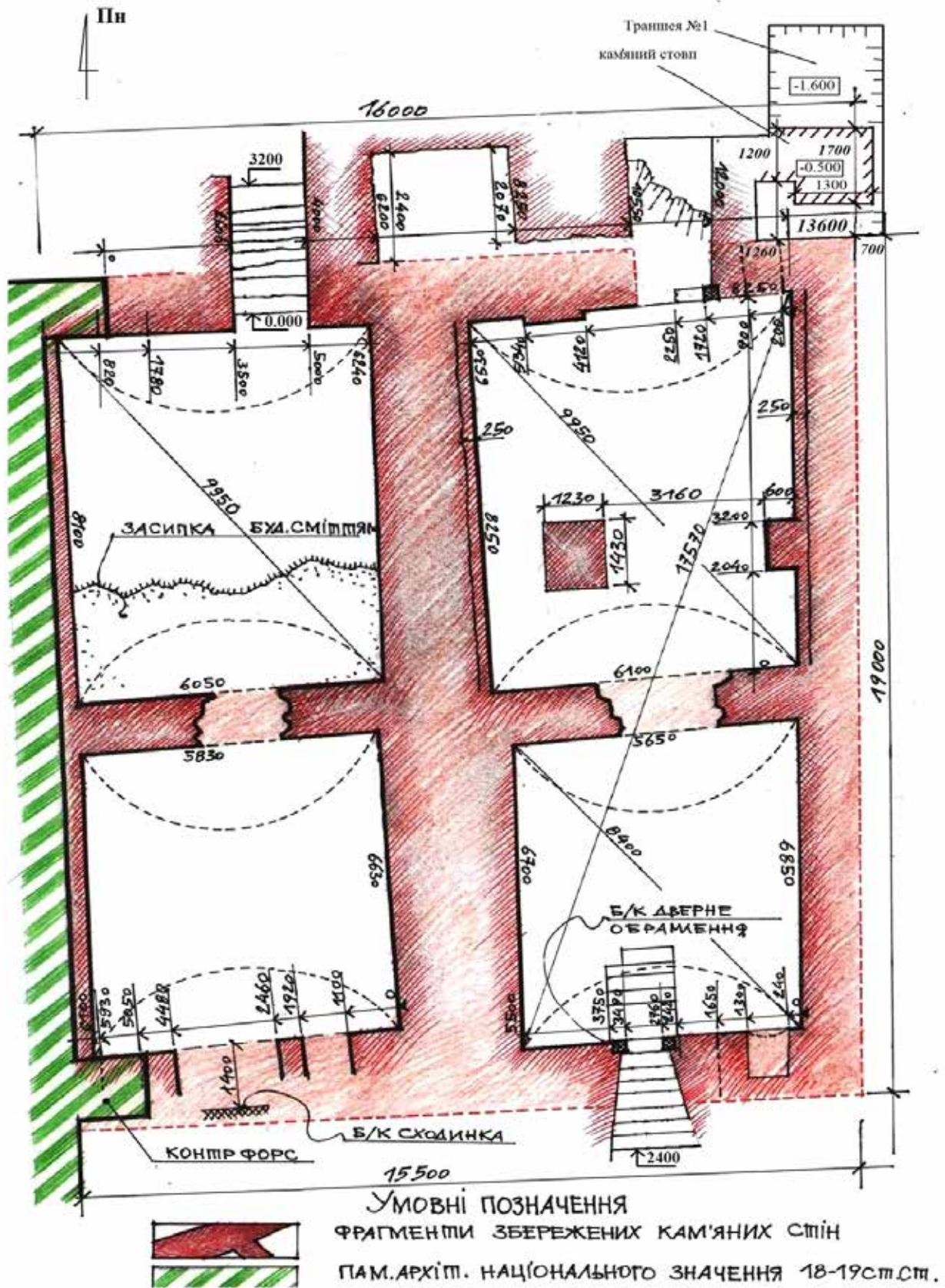

Рис. 3. План-схема фундаменту Вірменської ратуші
(креслення – Л. І. Свінцицька)

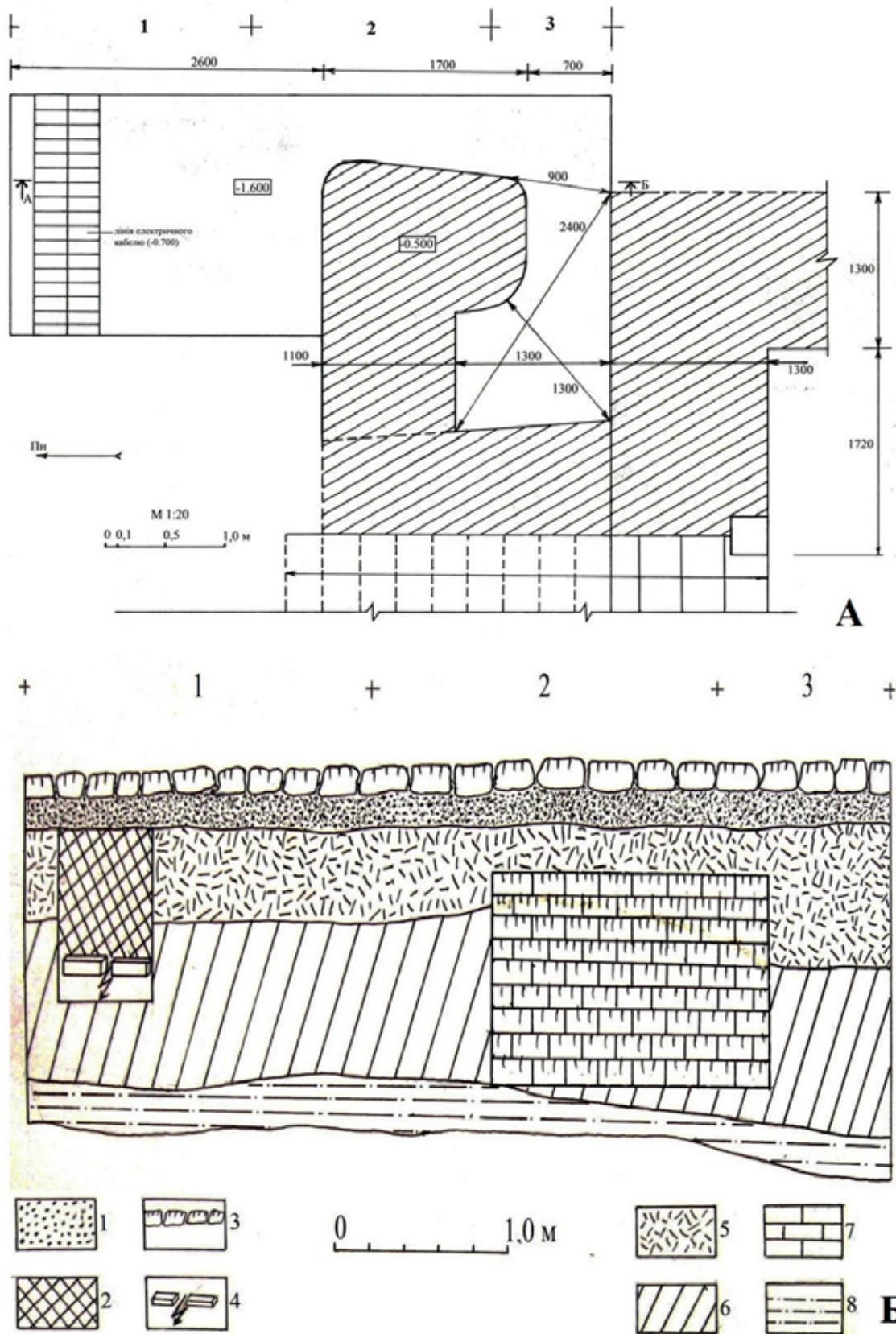

Рис. 4. План ділянки археологічного дослідження (1) та стратиграфічний зріз траншеї (2).
Умовні позначення: 1 – шар мучки; 2 – перекоп пізньої траншеї; 3 – бруківка;
4 – кабель високої напруги; 5 – шар будівельного грузу; 6 – шар Трипілля; 7 – кам'яна кладка;
8 – материкова порода (суглинок)

Рис. 5. Кахлі XV–XVIII ст. (1–4, 7) та керамічні люльки (5, 6)

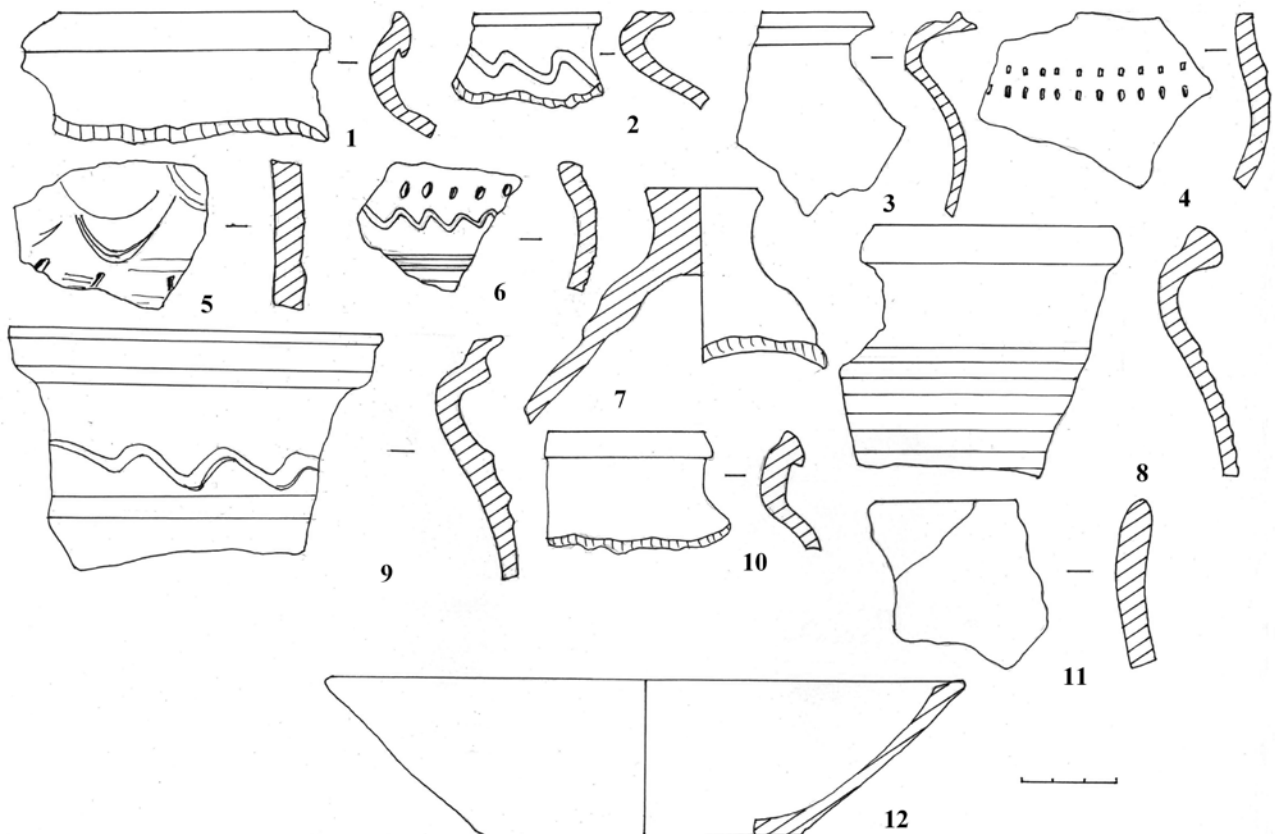

Рис. 6. Фрагменти керамічного посуду XIV–XVIII ст.

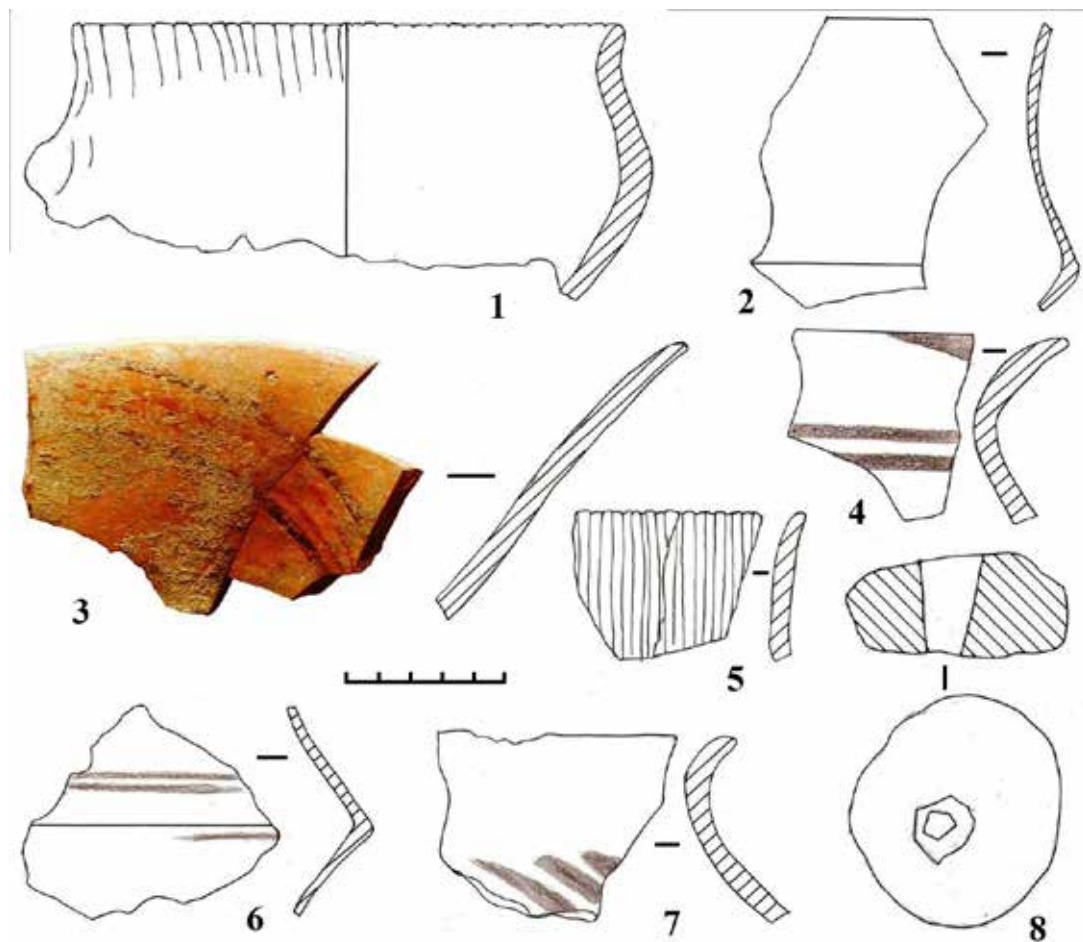

Рис. 7. Уламки керамічних виробів трипільської культури

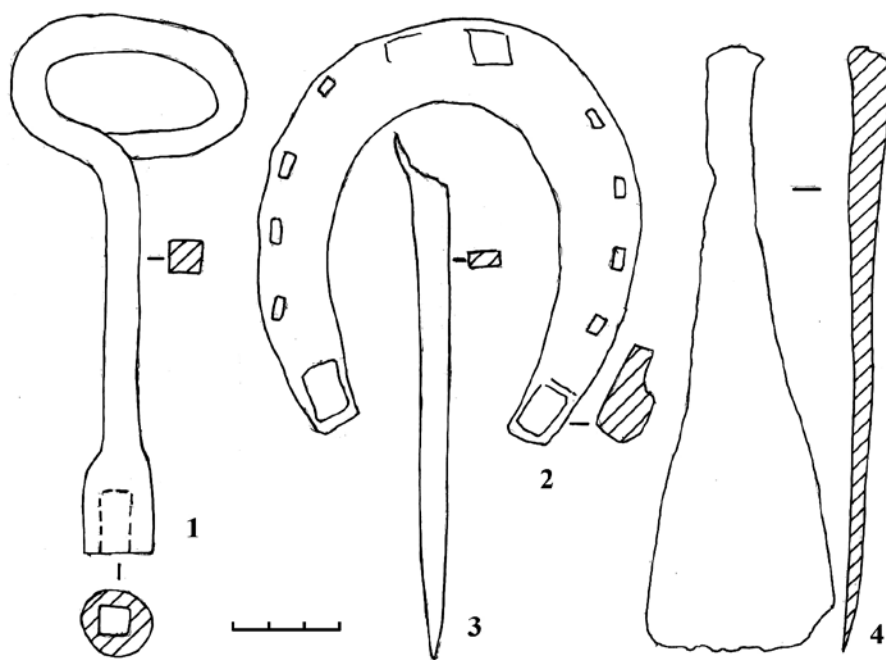

Рис. 8. Залізні вироби XVIII-XIX ст.